

В основі формування або вибору позиції щодо тих чи інших аспектів справедливості лежить двоєдина сукупність, симбіоз соціокультурного та соціально-статусного факторів: принципова відмінність соціокультурних середовищ і соціальних статусів обумовлює несумісність уявлень про справедливість на світоглядному, аксіологічному, концептуальному, етичному, деонтологічному та інших рівнях.

Володіючи значним інтегративним потенціалом, ідея справедливості не повинна зводитись до суто умоглядної конструкції, а має враховувати культурні та історичні традиції суспільства конкретно-історичного формату. Уявлення про справедливість, незважаючи на їх індивідуальні відмінності та різні сфери застосування, завжди мають в своїй основі деякий об'єктивний соціокультурний статус-кво – той сутнісний компендіум, який заданий історичним досвідом, потребами і перспективами конкретного суспільства. На рівні цієї фундаментальної детермінанти перетинаються особисті життєві настанови індивідів, загальнолюдські потреби й інтереси, соціокультурні особливості суспільства, в якому живе людина, а також специфіка епохи.

Список використаних джерел

1. Гэлбрейт Дж. К. Справедливое общество. Гуманистический взгляд. Часть вторая. Проблема личности в постиндустриальном обществе // Новая постиндустриальная волна на Западе. Антология / Под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Academia, 1999. – 640 с.
2. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. – М.: Наука, 1991. – 576 с.
3. Кірюхін Д. І. Історія ідеї справедливості: уявлення про справедливість за умов поліса // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць / Гол. ред. В. В. Лях. – К., 2009. – Вип.84. – С.62–73.
4. Кірюхін Д. Справедливість як предмет соціально-філософської рефлексії / Д. Кірюхін // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер.: Філософія. – 2011. – Вип.8. – С.388–396.
5. Хеффе О. Политика. Право. Справедливость. – М.: Гнозис, 1994. – 319 с.
6. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. – М.: Издательство «Республика», 1992. – 448 с.
7. Ясперс К. Смысл и назначение истории. – М.: Республика, 1994. – 527 с.
8. Barry B. Justice as Impartiality. – New York: Oxford University Press, 1995. – 299 p.
9. Benoist A. de. Vu de droite. Anthologie critique des idées contemporaines. – Paris: Copernic, 1977. – 626 p.
10. Buchanan A. Rawls's law of peoples: rules for a vanished Westphalian world // Ethics. – Chicago, 2000. – Vol.110. – №4. – P.697–721.
11. Forkosch M. D. Justice // The Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas. Ed. by Ph. P. Wiener. – Vol. 2. – New-York: Charles Scribner's Sons, 1974. – P.653–659.
12. Kukathas S., Pettit P. Rawls: A Theory of Justice and its Critics. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1990. – 395 p.

References

1. Gelbreyt Dzh. K. Spravedlivoye obshchestvo. Gumanisticheskiy vzglyad. Chast' vtoraya. Problema lichnosti v postindustrial'nom obshchestve // Novaya postindustrial'naya volna na Zapade. Antologiya / Pod red. V. L. Inozemtseva. – M.: Asademia, 1999. – 640 s.
2. Dyurkgeym E. O razdelenii obshchestvennogo truda. – M.: Nauka, 1991. – 576 s.
3. Kirjuhina D. I. Istorija idei' spravedlyvosti: ujavlennja pro spravedlyvist' za umov polisa // Mul'tyversum. Filosofs'kij al'manah: Zb. nauk. prac' / Gol. red. V. V. Ljah. – K., 2009. – Vyp.84. – S.62–73.
4. Kirjuhina D. Spravedlyvist' jak predmet social'no-filosofs'koi' refleksii' / D. Kirjuhina // Naukovi zapysky [Nacional'nogo universytetu «Ostroz'ka akademija»]. Ser.: Filosofija. – 2011. – Vyp.8. – S.388–396.

5. Kheffe O. Politika. Pravo. Spravedlivost'. – M.: Gnozis, 1994. – 319 s.
6. Shopengauer A. Svoboda voli i нравственность'. – M.: Izdatel'stvo «Respublika», 1992. – 448 s.
7. Yaspers K. Smysl i naznachenije istorii. – M.: Respublika, 1994. – 527 s.
8. Barry B. Justice as Impartiality. – New York: Oxford University Press, 1995. – 299 p.
9. Benoist A. de. Vu de droite. Anthologie critique des idées contemporaines. – Paris: Copernic, 1977. – 626 p.
10. Buchanan A. Rawls's law of peoples: rules for a vanished Westphalian world // Ethics. – Chicago, 2000. – Vol.110. – №4. – P.697–721.
11. Forkosch M. D. Justice // The Dictionary of the History of Ideas: Studies of Selected Pivotal Ideas. Ed. by Ph. P. Wiener. – Vol. 2. – New-York: Charles Scribner's Sons, 1974. – P.653–659.
12. Kukathas S., Pettit P. Rawls: A Theory of Justice and its Critics. – Stanford, CA: Stanford University Press, 1990. – 395 p.

Levkulych V. V., PhD, Associate Professor, Head of Department of Philosophy Uzhgorod National University (Ukraine, Uzhgorod), lepan@ukr.net

The socio-cultural conditionality of justice

The lack of consensus on hierarchical concepts of justice is determined by a number of factors, including wide variety of philosophical concepts of «fairness», ethical and axiological prisms through which any particular phenomenon is evaluated in terms of compliance with the canons of justice. However, the basic and crucial role belongs to symbiosis of social and cultural factors by which the fairness test is carried out.

Keywords: social and cultural sphere, hierarchical concepts, the concepts of justice, ethical and axiological prisms, canons of justice, genesis.

* * *

УДК 316.77:140.8

Баюжева А. О.,

викладач кафедри філософії факультету соціології і права, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут» (Україна, Київ), lepan@ukr.net

КОМУНІКАТИВНА СФЕРА ЯК ФАКТОР СТАНОВЛЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ СУЧАСНОГО ҐАТУНКУ

Кожна конкретно-історична ідентичність зумовлена певними факторами і тенденціями, які визначають її ієрархію змістовних пріоритетів. Оскільки ми живемо в епоху інформаційного суспільства, засобів масової інформації, інтерактивного обміну і динамічної комунікативної взаємодії, то цілком закономірно, що істотно вплив на ідентичність сучасного ґатунку здійснює комунікативна сфера.

Ключові слова: ієрархія змістовних пріоритетів, принцип розвитку, ідентичність сучасного ґатунку, комунікативна сфера, епоха інформаційного суспільства, засоби масової інформації, інтерактивний обмін.

Проблематиці ідентичності як антропологічного феномену притаманна трансасова актуальність, зумовлена тим, що якість і рівень ідентичності істотно детермінують ефективність індивідуального і суспільного буття, дієздатність як окремого індивіда, так і соціуму в цілому. В умовах глобалізації відбувається об'єктивне розмивання, розпорощення і водночас заострення потреби виразної ідентичності як протидії нівелиційній тенденції.

Проблема полягає в тому, що сучасні комунікаційні технології – за великим рахунком – дозволяють з однаковим успіхом досягти якої завгодно мети. Можна навести численні приклади, коли відбувається повне або часткове спотворення інформації, приховування справжнього характеру фактів, вибіркове подання тих чи інших подій, надання їм тієї чи іншої причинно-наслідкової зумовленості. Для технології кумулятивного впливу характерна, зокрема, висока

ступінь інформаційного пресингу (частота трансляції, тенденційний підбір фактів, використання значного ефірного часу чи значною газетної площі і т. ін.), очевидний або прихований примус до споживання потрібної комунікатору інформації, коли сумнівне повідомлення легітимізується завдяки контекстуальній подачі з важливими для більшості новинами, заслуженим авторитетом ведучого тощо [2, с. 187–188].

Зазначені комунікаційні технології – лише приклади, довільно взяті з широкого діапазону маніпулятивного впливу. Коли Ф. Махлуп констатував зростання «індустрії знань», а Е. Тоффлер і Дж. Нейсбіт привертати увагу до посилення «інформатизації суспільства», справжні масштаби і наслідки глобалізації мали невиразні контури. Не цілком очевидні вони й сьогодні, проте деякі негативні й загрозові тенденції вже не підлягають сумніву. Зокрема, у фундаментальному тритомному дослідженні М. Кастельса «Інформаційна ера: економіка, суспільство і культура» влучно зауважена роль транснаціональних корпорацій у руйнуванні держави всезагального добробуту, ставляться під сумнів перспективи середнього класу – гаранта стабільності політичної системи другої половини ХХ століття. Принаймні один з основних чинників інформаційного суспільства можна виокремити, не вдаючись до складного теоретичного аналізу. Йдеться про боротьбу еліт за контроль над виробництвом і розподілом інформації в соціумі. Цей цільовий орієнтир став такою ж стратегічною домікантою, як продукти харчування для аграрного суспільства або як матеріальні й енергетичні ресурси – для суспільства індустріального.

Цілісна теорія ідентичності була розроблена в межах психоаналізу (А. Адлер, Е. Еріксон, Ж. Лакан, З. Фрейд, К. Хорні, К. Г. Юнг). У ній ідентичність виступає сукупністю несвідомих і усвідомлених психологічних механізмів індивіда, що визначають притаманний йому спосіб пристосування до реальності. Цим напрямком був детально змальований механізм набуття ідентичності внаслідок ідентифікації зі «значущими Іншими», а також із самим собою в різні періоди становлення особистості.

Значний обсяг дослідження феномена ідентичності здійснено під егідою антропологічної традиції (Ф. Арьес, Р. Бенедикт, А. Кардінер, К. Леві–Стросс, Б. Малиновський, М. Мід, Е. Тейлор, М. Еліаде) та пов'язаних з нею історичних (Ф. Бродель, Ж. Ле Гофф, А. Тойнбі, О. Шпенглер), соціально–антропологічних та етнометодологічних шкіл (І. Гейзінга, Г. Гарфінкель, П. Бурдьє). В межах цих досліджень, зокрема, індивідуальна ідентичність визначається як самотипізація індивідом самого себе за допомогою співвіднесення з деякими соціальними групами, яка є результатом засвоєння деяких існуючих в суспільстві моделей такої типізації.

Підвищена увага теорії ідентичності була приділена в рамках зарубіжної та вітчизняної соціальної феноменології (Е. Гуссерль, А. Шютц, М. Шелер, Н. Луман, П. Бергер, Д. Уолш, Т. Лукман, Б. Вальденфельс, М. Мамардашвілі). Ідентичність у даному напрямку визначається водночас і як цілісний образ–уявлення індивіда про самого себе, що відносно незмінний у всіх життєвих ситуаціях, а також засобом поняття ідентифікації, тобто співвіднесення себе з деякою соціальною групою.

Ще одна група джерел репрезентована працями із соціальної філософії та методології суспільних наук, що склали основу того дискурсивного простору, в якому розглядається проблема ідентичності. Йдеться про праці Г. Абельса, Д. Беккера, П. Бурдьє, Е. Гідденса, І. Гофмана, Н. Лумана, Р. Рорті, Т. Куна, Ю. Габермаса, П. Фейєрабенда, Н. Еліаса і про доробок дослідників пострадянського простору А. Ахієзера, В. Іноземцева, В. Кемерова, Т. Керімова та інших.

Комунікативна парадигма соціальної філософії виникла в результаті лінгвістичного та прагматичного поворотів і пов'язана насамперед з ідеями Ф. де Сосюра, Л. Вітгенштейна, Г.–Г. Гадамера, Дж. Остіна, Дж. Серля, К.–О. Апеля, Ю. Габермаса, П. Рікера, Р. Рорті. Комунікація є процесом соціальної взаємодії, в результаті якого виникає консенсус відносно значення основних норм і цінностей, які регулюють суспільне життя.

Значну увагу аспекту комунікацій у своїх працях приділяють представники теоретичної соціології. Н. Луман, Т. Парсонс і Р. Мертон досліджують комунікацію як соціально обумовлений процес, котрий відтворює суспільну систему і постає організуючим механізмом, однією з форм взаємодії соціальних суб'єктів (акторів).

У лінгвістиці до теми комунікації зверталися Дж. Серль, М. Бахтін, Е. Сепір, Т. ван Дейк, які досліджували проблеми вербальної комунікації, соціальної природи мови та особливостями її функціонування в різних соціумах, а також здійснювали аналіз механізмів взаємодії соціальних та мовних факторів, що обумовлюють контакти між представниками різних соціальних груп.

Необхідно також взяти до уваги праці Б. Малиновського, А. Редкліф–Брауна та Дж. Г. Міда, в яких значна увага приділена вивченню побутових і культурних особливостей комунікації в етнічних ареалах.

На апріорну, а тим більше апостеріорну комунікативність людини як соціальної істоти, на її комунікативну спрямованість звертають велику увагу в своїх дослідженнях Б. Бергер та Т. Лукман. Важливість комунікації проаналізована в творах К. Ясперса та Е. Левінаса, які розробляли концептуалістику ідеальної комунікації. Аксиологічний аспект аналізу комунікації та обґрунтування її особливої цінності як для індивіда, так і для суспільства здійснено у філософії Г. Гадамера та П. Рікера. Чимало аспектів комунікативної культури проаналізовано в рамках семіотичного підходу Ю. Лотманом, який вказував, що вся культура може бути осмислена як комунікація. Симптоматичним є лотманівське визначення самої семіотики як науки, що вивчає комунікативні зв'язки [9, с. 224].

Н. Луман стверджує, що соціальна система – це насамперед відтворення комунікацій. Кожному типу комунікації відповідає свій тип соціуму. Більш того, тип комунікації є визначальним чинником розвитку суспільства. «Соціальна система набуває реальних ознак завжди, коли мають місце автопоетичні відносини комунікації. Соціальна система складається не так із людей або дій, як із комунікації» [10, с. 127]. Комунікація для Лумана «не є простим процесом передачі інформації від джерела до реципієнта. Її структуру утворюють три елементи: повідомлення,

інформація та розуміння. Комунікація здійснюється там, де з повідомлення виокремлюється інформація. Усвідомлення цього розрізнення (і водночас єдності) повідомлення та інформації являє собою розумінню» [7].

Принагідно зазначимо, що поняття «інтерація» означає не будь-яку, а «лише «соціальну взаємодію, тобто взаємодію людей у спілкуванні, в групі, в суспільстві» [1, с. 165]. Інтераційний підхід виходить із тих міркувань, що сенси, цінності й знання виникають в результаті взаємозв'язку і взаємодії, з одного боку, історично й культурно обумовлених суб'єктів, а з іншого, – об'єктивної дійсності, яка, будучи сама історичною і опосередкованою, все ж не вичерпується цими сенсами. Суспільство існує, використовуючи спілкування не лише як інструмент передачі й обміну інформацією. Кожен член суспільства бере участь в колективній і координованій діяльності, яка, власне, й конститує соціум конкретно-історичного формату.

Дж. Г. Мід виходив з тих міркувань, що «здатність людини спілкуватися зумовлена спроможністю артикулювати думки засобом різного інструментарію – зокрема, виразом обличчя, різними рухами та іншими діями, що передають певні значення. Мід називає ці комунікативні засоби «значущими жєстами» і «символами» [1, с. 170]. Загалом без символів процес комунікації неможливий. Інтонація, тон, міміка й жести містять від 50 до 70% інформації, що передається в акті комунікації. Як і інші елементи культури, символи інтегрують і цементують соціальну спільноту, наочню і виразно демонструють її специфіку, здійснюючи її змістовну демаркацію від інших. Не випадково кожна країна, домігшись державної незалежності, прагне відобразити її у вигляді власного державного герба, прапора, гімну та інших символічних атрибутів суверенності. Цей аспект виразно й переконливо викладений у концептуалісти ці дискурсивного символізму С. Лангер.

Представники символічного інтераціоналізму приділяють особливо велику увагу проблемам «символічної комунікації», тобто спілкуванню, взаємодії, що здійснюється за допомогою символів. На думку Г. Блумера, «символічний інтераціоналізм в кінцевому підсумку базується на трьох основних передумовах. Перша вказує на те, що люди приймають рішення щодо «речей» на основі значень, якими для них володіють речі. Під «речами» тут розуміється все, що людина сприймає в навколишньому світі: фізичні предмети, інших людей, друзів і ворогів, соціальні інститути, ідеали (особисту свободу і чесність), вчинки інших людей (їх накази і побажання), ситуації, з якими людина стикається у своєму повсякденному житті. Друга передумова стверджує, що значення речей формуються або виникають у взаємодії із соціальним оточенням. Третя теоретична передумова вказує, що ці значення використовуються і змінюються в процесі інтерпретації людиною навколишніх речей» [1, с. 169].

Фактор «соціального уявлення витлумачується Сержем Московічі як специфічна форма пізнання соціальної дійсності, яка допомагає людині зрозуміти сенс навколишнього світу. Розуміння сенсу соціального світу можливе лише за умови комунікації, тому соціальне уявлення не є продукт індивіда: в його створенні бере участь група, воно є спільним баченням

реальності, притаманним даній групі, яке може збігатися або протистояти поглядам, прийнятим в інших групах. Це бачення реальності орієнтує дії і взаємозв'язки членів цієї групи» [1, с. 247].

Деліберативна демократія як людиноцентристська модель суспільства покладена в основу концепції Ю. Габермаса. Антропологічним тлом його соціально-філософської концепції є розуміння людини як діалогічної істоти, істинне розкриття сутнісних сил якої можливе лише в умовах справжньої комунікації як специфічної мовної гри. Людина здійснює комунікацію за певними правилами, а також творцем цих правил, долучаючись до процесів їх обговорення та вдосконалення. В цьому відношенні комунікація ґрунтується на принциповій рівності учасників мовної гри, єдиною умовою долучення до якої є прагнення брати участь в діалозі шляхом раціональної аргументації. Власне, метою вільного діалогу є досягнення консенсусу як загальної згоди всіх членів комунікативної спільноти щодо теми обговорення та її результатів. Така спрямованість на консенсус як найвищу ціль комунікації дозволяє говорити про цю мовну гру як про специфічний тип дії, який орієнтовано лише на підтримання рівноправного діалогу та загальної згоди як кінцевої мети.

Міжособистісна комунікація й діалог не є чимось зовнішнім щодо індивіда, а відносяться до глибинної структури індивідуальності, свідомості, Я. Згідно з М. Бахтіним, кожен з нас існує не просто тому, що мислить, усвідомлює, а тому, що відповідає на запитання іншої людини. Діалог – це не зовнішня мережа, в яку потрапляє індивід, а єдина можливість самого існування індивідуальності, те, висвічує внутрішню сутність людини епохи інформаційного суспільства.

Комунікація не зумовлена і не запрограмована. Разом з тим лише через відносини з іншими індивідуальність формується і самореалізується. Свобода мислиться вже не як оволодіння і контроль, а як встановлення рівноправних партнерських відносин з тим, що знаходиться поза людиною: з природними процесами, з іншою людиною, із цінностями іншої культури, із соціальними процесами. При цьому свобода розуміється не як вираження проектно-конструктивного відношення до світу, не як створення такого наочного світу, який управляється і контролюється, а як відношення, за якого я розумію іншого, а інший розуміє мене.

Йдеться не про детермінацію, а про вільне ухвалення, засноване на розумінні як результатів комунікації. Це особливий вид діяльності: не для створення предмету, в якому людина намагається відобразити і виразити самого себе, тобто предмету, який належить суб'єктові. Це взаємодія рівноправних партнерів, кожен з яких зважає на іншого і в результаті якої обидва зазнають неухильних змін. Такий підхід припускає нескінченну багатоманітність, плюралізм різних позицій, точок зору, ціннісних і культурних систем, що вступають один з одним у відносини діалогу і мінливих у результаті цієї взаємодії.

Розуміння реалізується засобом входження в знакову ситуацію герменевтичного відношення, завдяки конструктивному освоєнню об'єкта, внаслідок його емоційного переживання. У найширшому визначенні розуміння за своєю суттю є освоєнням того, що

незрозуміло. У філософському сенсі розуміння – це знання, що має справу з цілим, яке важко піддається баченню за низкою його складових частин. Розуміння, тобто введення об'єктів розуміння в систему індивідуальних і суспільних сенсів, апріорі й апостеріорі раціональне. Воно ґрунтується на реконструкції інваріантних структур людської діяльності, закріплених соціально-історично.

Живанню в ситуацію неминуче передують діалогічний рівень, котрий забезпечує інтерпретацію і переінтерпретацію, що супроводжуються типологічним рівнем розуміння. Будь-яка типологічна інтерпретація припускає систему інших типів, які в сукупності складають практичну версію соціальної структури. Якщо взеємо типологічне розуміння успішне, якщо типологічні версії соціальних структур, що містяться в свідомості учасників, співпали, то утворюється взаємоприйнятна основа подальшої спільної діяльності у формі діалогу. Тобто спрацьовує теза про взаємність світоглядно-аксіологічних горизонтів і партнери по взаємодії приходять до загального бачення світу.

Типізація відбувається за рахунок категорій природної мови, що втілюють досвід попередніх поколінь. Розуміння базується на каркасі мови. Гуманітарний аналіз має в своєму розпорядженні мовний фонд – поняття і терміни, котрі дозволяють здійснювати пізнавальні функції щодо освоєного предмету. Що стосується внеску у розвиток цієї інструменталістики, то М. Бахтін збагатив гуманітарний словник біологічністю і поліфонічністю, С. Аверінцев – символічністю, структуралісти – типологічністю і структурністю, а еволюціоністи – становленням і генетичним зв'язком.

Принагідно зазначимо, що тлумачення є неусувним моментом, формою і способом функціонування філософських знань. Нове філософське знання завжди є результатом інтерпретації. Пліуралізм філософського знання забезпечується його інтерпретаційною природою. Інтерпретація ж передбачає діалогічне відношення пізнаючого суб'єкта з особливим предметом, що виокремлюється на підставі специфіки історичного, культурного, буттєвого та спів-буттєвого контекстів.

Становлення проблеми ідентичності в західній філософії привертає увагу до змішування двох значень ідентичності: ідентичності із самим собою (самості) та ідентичності як «того ж самого» [6, с. 153]. Згідно з Полем Рікером, ідентичність походить від латинських коренів «idem» – ідентичний як вищою мірою подібний та «ipse» – ідентичний як тотожність самому собі [6, с. 153].

Прагнення людей до формування своєї ідентичності та вимога визнання цієї ідентичності не є явищем, притаманним виключно нашому часу, – воно властиве людському роду трансісторично й на універсальному рівні. Люди усвідомлюють свою індивідуальність через приналежність до історично сформованих співтовариств, котрі володіють пам'яттю, яка передається з покоління в покоління. Світогляд, картини світу і стилі мислення є, з одного боку, своєрідним соціокультурним депозитарієм, а з іншого, – трансляторами історичної пам'яті. Пошук людиною своєї ідентичності спонукає її визначального екзистенційного вибору, а саме: засвоєння певних світоглядних систем, прийняття чи відторгнення

відповідних картин світу, а також увиразнення стилю мислення.

Осмислення ідентичності містилося в одному зі звернень Зигмунда Фрейда до членів єврейського товариства «Бнай Брит» в 1926 році. Говорячи про те, що його не пов'язували з євреями ні віра, ні національна гордість, Фрейд разом з тим відзначив, що у нього було «чітке усвідомлення внутрішньої тотожності з ними, затишна свідомість спільності психологічного устрою». Важко сказати, чи використовував Фрейд у своїх працях термін «ідентичність» у тому сенсі, який йому надається сьогодні. Однак його роздуми про ідентифікацію людей в масі, що знайшло своє відображення в книзі «Масова психологія і аналіз людського Я» (1921), впритул підвели до розуміння того, що пізніше в психоаналітичній літературі було названо «груповою ідентичністю». Можна констатувати факт, що у згаданому вище зверненні до членів єврейського товариства «Бнай Брит» він говорив про «внутрішню ідентичності» (der inneren Identität).

В інформаційному суспільстві гостро постає проблема ідентичності. Осць як говорить про це Мануель Кастельс: «Під ідентичністю я маю на увазі процес, завдяки якому соціальний суб'єкт пізнає себе та конструює смисли, головним чином на основі даної культурної якості або сукупності якостей, виключаючи більш широку співвіднесеність з іншими соціальними структурами. Ствердження ідентичності не обов'язково означає нездатність співвідноситись із іншими ідентичностями (наприклад, жінки ще співвідносяться із чоловіками) чи охопити все суспільство під егідою своєї ідентичності (наприклад, релігійний фундаменталізм прагне повернути всіх і кожного). Але соціальні стосунки визначаються *vis-a-vis* іншим, на основі тих якостей, котрі конкретизують ідентичність» [5, с. 208].

Практично ніхто із сучасних дослідників не ставить під сумнів кризовий стан ледь не всіх рельєфних форматів сьогочасної ідентичності. Різномудра мають місце лише щодо змістовних особливостей, глибини й без альтернативності кризових мегатенденцій. Сам термін «криза ідентичності» був введений Еріком Еріксоном для позначення періоду нестабільності формування особистості, через який проходять підлітки. Такому періоду притаманні високі амплітуди перегляду світоглядних пріоритетів і – як об'єктивний наслідок – тотальна невизначеність, коли бажаний результат у форматі цілісної, наділеної душевною рівновагою особистості набуває сумнівних ознак.

Домінуючий у наш час тренд соціального конструктивізму утверджує погляд на ідентичність як на щось конструйоване, рухливе, множинне, залежне від контексту. Такий підхід сприяє осмисленню динамічного потенціалу ідентичності, її множинності й гнучкості, робить її предметом вибору. Однак, цей вибір не довільний: він здійснюється в певному соціальному контексті, де заданий як спектр альтернатив, так і набір їх можливих інтерпретацій. У всякому разі, переоцінювати нестійкість ідентичності в соціумі сучасного формату не слід вже хоча б із тієї простої причини, що абсолютизація цього умоглядного конструкту ставить під логічний сумнів те, що сьогодні сумніву все ж не підлягає, а саме – функціональну єдність соціуму.

Як зазначає Славој Жижек, «множинні «Я» постають тим, чим «я хочу бути», демонструють каскад ідеальних его індивіда. Всередині ж знаходиться порожнеча, топологічно когерентна позиція суб'єкта. Розщеплений суб'єкт не означає, що існує безліч его в одному індивіді. Насправді децентрація є децентрацією порожнечі суб'єкта по відношенню до його змісту; розщеплення – це розщеплення порожнечі і уявної персони. Тому роздвоєння особистості – це не розмежування двох (трьох ...) сутностей–змістів, а диференціація ідентифікаційної ознаки від суб'єктивної порожнечі, яка ситуативно переміщається між різними ідентифікаціями. Дерріда не випадково дорікав Лакану за субантывацію цієї фундаментальної порожнечі» [4, с. 122].

Ідентичність стає даністю в процесі ідентифікації, але оскільки процес ідентифікування перманентний, то відштовхуватись від деякої статичної ідентичності не зовсім коректно. У цьому сенсі будь-яка ідентичність не абсолютна, а відносна – тобто вона відображає конкретно-історичну міру співвідношення і порівняння з кимось (чимось). Становлення ідентичності відбувається в процесі ідентифікації індивіда з тими чи іншими орієнтирами і взірцями. Не випадково для Мартіна Гайдеггера буття людини – це завжди в тій чи іншій мірі «подія», «буття–в–світі», «буття–з–Іншим», а Віктор Франкл наполягав на діалогово-комунікативному характері ідентичності: шлях людини до себе лежить через «значущого Іншого» і світ в цілому; якщо цей шлях не буде пройдено, людина так і зможе зрозуміти, хто ж вона насправді. Слід зазначити, що комунікативне коло значущих для індивіда суб'єктів у процесі життя розширюється від матері і аж до всього людства.

Чарльз Кулі в «Теорії суспільного дзеркала» обгрунтував концептуальний підхід, відповідно до якого індивід структурує та ієрархізує своє Я в смисловому, ціннісному й цільовий план, багато в чому спираючись на реакції інших людей в процесі соціальних контактів. Так формується те, що Ч. Кулі позначив «соціальним дзеркалом індивідуального Я».

Роберт Лейнг наполягав на взаємодоповнюваності (компліментарності) людської ідентичності – в тому сенсі, що жінка не може адекватно ідентифікувати себе як мати без дитини, чоловік далекий від усвідомлення себе чоловіком без дружини, а цікавий співрозмовник не має права наполягати на цьому ідентифікаційному статусі за відсутності фактів бесіди. Доповнювальний фактор є своєрідним верифікатором, який тестує попередню «заявку на ідентичність» на предмет її відповідності дійсності.

З огляду на комунікативний характер формування ідентичності загострюється аспект особливостей і закономірностей становлення ідентичності в контексті міжособистісної комунікації. У процесі розвитку ідентичності вкрай важливою є комунікація як «передача смислу себе» і «засвоєння сенсу інших», котра віддзеркалює децентрацію особистісної структури, її несамототожність і несамодостатність, тому покладає надію на саморозвиток в просторі комунікативного світу.

Соціокультурні регламентації, взірці й світоглядно-аксіологічні орієнтири є посередниками, провідниками в переживанні особистістю досвіду самототожності. Ефективність дослідження ідентичності значною мірою

зумовлена аспектом комунікативної ідентичності, а також процесами переходу індивіда з комунікативного простору соціального функціонування в транскомунікативний, коли долається опосередкованість нав'язаних соціокультурними зразками ідентифікацій і людина виходить на буттєвий рівень взаємодії із сутнісними характеристиками світу, здійснюючи особистісну трансформацію в процесі переходу від переживання соціального досвіду ідентичності до екзистенціального досвіду автентичності. Загалом же в змістовному сенсі кожна конкретно-історична комунікативна ідентичність є результирующим ефектом деякої ідентифікації та інтераакції зі значущими й узагальненими «Іншими».

Висновки. Володіння мистецтвом комунікації набуває ознак стратегічного ресурсу для перспектив гармонійного єднання суспільства, створення широкої соціокультурної сфери для консенсусу, взаєморозуміння, компромісу тощо. Натомість зниження рівня культури комунікації і стагнація цього функціонального напрямку життєдіяльності суспільства неминуче тягне за собою негативні наслідки практично в усіх сферах буття соціуму.

Динаміка й особливості становлення інформаційного суспільства, а також нестримний експансіонізм засобів масової інформації призводять до того, що пріоритетного значення набуває не факт як такий, а повідомлення про факт. Апофеозом же кваліфікаційного рівня ЗМІ є іронічне і курйозне по своїй суті повідомлення без факту. Будучи заручником таких маніпуляцій, людина повторює слідом за Жаном Бодрійяром зовсім не абсурдне за умов постмодерністської тотальності запитання: «А чи була війна в Іраку?» Справді, в умовах всесилля новітніх інформаційних ресурсів можна, з одного боку, можна створити масовий ажіотаж і психоз щодо неіснуючої події, а з іншого боку, можна залишити непоміченими грандіозні події і явища.

З огляду на посилення інформаційної насиченості вимоги до інформаційних повідомлень стають дедалі жорсткішими. Аби споживач інформації віддав перевагу саме цьому інформаційному блоку, той повинен вигідно відрізнятись з-поміж інших певною привабливістю, інтригою, спокусою. Відтак, очевидних ознак набуває потреба корекції ціннісної системи масової свідомості, її трансформація в напрямку логіки становлення інформаційного суспільства. Не варто відмовлятися від фундаментальних основ національної духовної традиції. Ціннісна система новітнього гатунку має віддзеркалювати органічну національну духовність. Лише в цьому разі вона стане на заваді деформації національної системи цінностей і руйнуванню соціокультурної спадкоємності.

Можна погодитися з тезою, відповідно до якої «утвердження інформаційного суспільства, домінування мультимедіа, поширення віртуалізованої свідомості – всі ці особливості добре схоплювалися за допомогою постмодерністських підходів, де поняття симулякра і симуляційної реальності, введені Жаном Бодрійяром, стають точним апаратом змалювання середовища мультимедіа. Фактично Бодрійяр виявив парадокс розвитку «суспільства знання», довівши, що збільшення кількості інформації, ізоляція від якої практично неможлива, призводить не до поінформованості як

накопичення знань людини про світ, а до поверховості – спочатку сприйняття, а згодом і мислення. Людина втрачає здатність оперувати завершеними текстами і логічними конструкціями, формуючи уявлення про реальність із фрагментів вражень і уривків текстів» [8, с. 81].

Список використаних джерел

1. Андреева Г. М., Богомолова Н. Н., Петровская Л. А. Зарубежная социальная психология XX столетия: Теоретические подходы: Учеб. пособие для вузов. – М.: Аспект Пресс, 2002. – 287 с.
2. Возчиков В. А. Медиаобразование и мировоззрение // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2005. – №10. – С.184–192.
3. Йонас Г. Принцип відповідальності. У пошуках етики для технологічної цивілізації / Г. Йонас; [пер. з нім. А. Єрмоленко, В. Єрмоленко]. – К.: Лібра, 2001. – 400 с.
4. Жижек С. Киберпространство, или Невыносимая замкнутость бытия / С. Жижек // Искусство Кино. – 1998. – №1. – С.119–128.
5. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура / Мануэль Кастельс; [пер. с англ.]. – М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 608 с.
6. Клименко А. Б. Становление проблемы идентичности в западной философии и психологии / А. Б. Клименко // Наука. Религия. Суспільство / засновники: Донецький державний інститут штучного інтелекту; відділ у справах релігій донецької обласної державної адміністрації; Донецьк: Інститут проблем штучного інтелекту. – 2008. – №2. – С.152–158.
7. Концепция общества и политической системы Никласа Лумана [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss-2007/356-filosofskie-modeli-i-koncepcii-razvitiya-sovremenogo-obschestva/7923-koncepciya-obschestva-i-politicheskoy-sistemy-niklasalumana.html>
8. Костина А. В. Интернет–сообщества: что обсуждают в Интернете? От думеров – до фурри. От игнора – до троллинга. – М.: «Урс», 2011. – 208 с.
9. Лотман Ю. М. Семiosфера / Ю. М. Лотман. – СПб.: Искусство–СПБ, 2000. – 704 с.
10. Луман Н. Глоссарий Социологический журнал. – 1995. – №3. – С.125–127.
11. Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. – М.: Прогресс, 1966. – 462 с.

References

1. Andreeva G. M., Bogomolova N. N., Petrovskaja L. A. Zarubezhnaja social'naja psihologija XX stoletija: Teoreticheskie podhody: Ucheb. posobie dlja vuzov. – M.: Aspekt Press, 2002. – 287 s.
2. Vozchikov V. A. Mediaobrazovanie i mirovozzrenie // Izvestija Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogičeskogo universiteta im. A. I. Gercena. – 2005. – №10. – S.184–192.
3. Jonas G. Prynyp vidpovidal'nosti. U poshukah etyki dlja tehnologičnoi' cyvilizacii' / G. Jonas; [per. z nim. A. Jermolenko, V. Jermolenko]. – K.: Libra, 2001. – 400 s.
4. Zhizhek S. Kiberprostranstvo, ili Nevynosimaja zamknutost' bytija / S. Zhizhek // Iskusstvo Kino. – 1998. – №1. – S.119–128.
5. Kastel's M. Informacionnaja jepoha: jekonomika, obshhestvo i kul'tura / Manujel' Kastel's; [per. s angl.]. – M.: GU VShZ, 2000. – 608 s.
6. Klimenko A. B. Stanovlenie problemy identičnosti v zapadnoj filosofii i psihologii / A. B. Klimenko // Nauka. Religija. Suspil'stvo / zasnovnyky: Donec'kyj derzhavnyj instytut shtuchnogo intelektu; viddil u spravah religij donec'koi' oblasnoi' derzhavnoi' administracii'; Donec'k: Instytut problem shtuchnogo intelektu. – 2008. – №2. – S.152–158.
7. Koncepcija obshhestva i političeskoj sistemy Niklasy Lumana [Jelektronnyj resurs]. – Rezhim dostupa: <http://pws-conf.ru/nauchnaya/lss-2007/356-filosofskie-modeli-i-koncepcii-razvitiya-sovremenogo-obschestva/7923-koncepciya-obschestva-i-politicheskoy-sistemy-niklasalumana.html>
8. Kostina A. V. Internet–soobshhestva: chto obsuzhdajut v Internete? Ot dumerov – do furri. Ot ignora – do trollinga. – M.: «Urss», 2011. – 208 s.
9. Lotman Ju. M. Semiosfera / Ju. M. Lotman. – SPb.: Iskusstvo–SPB, 2000. – 704 s.

10. Luman N. Glossarij Sociologičeskij zhurnal. – 1995. – №3. – S.125–127.

11. Mahlup F. Proizvodstvo i rasprostranenie znanij v SShA. – M.: Progress, 1966. – 462 s.

Baiuzheva A. A., lecturer of Philosophy, Department of Sociology and Law of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute» (Ukraine, Kyiv), lepan@ukr.net

Communicative sphere as a factor in the formation of modern brand identity

Each concrete historical identity is conditioned by specific factors and trends that determine its hierarchy of priorities. Since we live in the era of information society, media, interactive exchange of information and dynamic communicative interaction, it is natural that the communication sector has a significant impact on modern identity.

Keywords: the hierarchy of priorities, the principle of development, modern identity, communicative sphere, the era of information society, media, interactive exchange.

* * *

УДК 124.2:140.8

Матвієнко О. І.,

кандидат філософських наук, викладач кафедри філософії, Ужгородський національний університет (Україна, Ужгород), lepan@ukr.net

СИМВОЛ У СИСТЕМІ СВІТОСПРИЙНЯТТЯ

Особливості й закономірності світосприйняття залежать від багатьох чинників, які утворюють відносно усталену єдність. У процесі історичного розвитку одні фактори набувають пріоритетного значення, натомість інші втрачають свій вплив на формування світосприйняття. Феноменальність символічного інструментарію полягає в його інваріантності для будь-яких процесів світосприйняття.

Ключові слова: картина світу, історичний розвиток, особливості й закономірності світосприйняття, пріоритетне значення, символічний інструментарій, інваріант.

Проблема полягає насамперед у різнотлумаченнях символу: «символ» у Готфріда Лейбніца не рівнозначний «символу» у Імануїла Канта; Фрідріх Шеллінг мислить під «символом» дещо істотно інше, ніж Чарльз Пірс; ключові символи релігій не збігаються зі змістом, вкладеним у це поняття Германом Гельмгольцем; «символ» у Олександра Блока подібний «символу» Бертрана Рассела лише фонетично. Ця суперечливість вимагає категоріально–методологічного розкриття природи символу, власної сутності символу, яку слід відрізнити від сутності символізованого предмету і сутності символічного образу.

Символи розкриваються як у культурному, так і в особистісному бутті людини, тому між онтологічною структурою символу і буттям людини має існувати виразне співвідношення. Однак буття людини розкривається в різних формах міжособистісного та культурного досвіду. Онтологічну ж структуру символу не можна звести до однієї форми: необхідно виявити внутрішню діалектику буття символу.

Різні аспекти теорії символів розробляються філософією, філологією, естетикою, мистецтвознавством, соціальною психологією. Особливе значення для розуміння ролі символіки в культурі відіграли праці Е. Кассіра, З. Фрейда та К. Г. Юнга. Відповідно до теорії символічних форм, людська свідомість підтримує постійний зв'язок із навколишнім світом саме завдяки символічним формам. Теорія символічної взаємодії дозволяє розкрити значення широкого діапазону символів, які стимулюють складне поєднання мотивів, що відіграють вирішальну роль у забезпеченні